

BEGELEIDENDE NOTA

van:	het Praesidium
aan:	de Conventie
nr. vorig doc.:	het Handvest van de grondrechten van de Europese Unie (PB C 364 van 18.12.2000)
Betreft:	Ontwerp-tekst van deel II met commentaar

Hierbij gaat voor de leden van de Conventie de ontwerp-tekst van deel II van de Grondwet (het Handvest van de grondrechten van de Europese Unie). Hierin worden enkele technische wijzigingen voorgesteld (waarop de aandacht wordt gevestigd door doorhalingen en onderstrepingen). De ontwerp-tekst wordt voorafgegaan door een toelichting.

Toelichting

Betreft: Opneming van het Handvest van de grondrechten als deel II van de Grondwet

1. Hierbij gaat voor de leden van de Conventie de tekst van het Handvest van de grondrechten van de Europese Unie, dat als deel II in de Grondwet is opgenomen. Het Praesidium vestigt de aandacht van de leden van de Conventie op het volgende:

- a) Deze tekst geeft de tekst van het Handvest weer zoals dat in december 2000 is afgekondigd, met uitzondering van de wijzigingen in de algemene bepalingen van het Handvest waarover Werkgroep II overeenstemming heeft bereikt, alsook van enkele louter technische aanpassingen, die hieronder onder d) worden toegelicht*. Deze aanpak sluit aan bij de aanbeveling van de werkgroep — die is overgenomen door de plenaire zitting — om geen inhoudelijke veranderingen in het Handvest aan te brengen. De redactionele wijzigingen van de in december 2000 te Nice afgekondigde tekst worden aangegeven door doorhalingen en onderstrepingen.
- b) Wat betreft de wijzigingen in de algemene bepalingen in de artikelen 51 en 52 van het Handvest, is in de tekst precies de door Werkgroep II voorgestelde formulering overgenomen, waarover brede overeenstemming werd bereikt in de plenaire zitting. De enige, geringe redactionele wijziging ten opzichte van de tekst van de werkgroep, is dat de (Engelse) tekst ** thans spreekt van bevoegdheden en taken die toegekend / neergelegd zijn "in" in plaats van "by" de Grondwet; dit sluit aan bij de algemene benadering die door de Conventie wordt aangehouden voor de artikelen in deel I, te weten dat de bevoegdheden *door de lidstaten* worden toegekend en niet door de Grondwet zelf.

Ten aanzien van het bijzondere geval van artikel 52, lid 2, van het Handvest (dat wil zeggen, de bepaling waarin, wat betreft de rechten in het Handvest die op de bestaande Verdragen zijn gebaseerd, verwezen wordt naar de voorwaarden en beperkingen als neergelegd in die Verdragen) heeft de werkgroep geconcludeerd, dat er behoefte blijft bestaan aan een dergelijke verwijzings-clausule. De werkgroep erkent echter dat artikel 52, lid 2, logisch gesproken wel een redactionele wijziging behoeft, waarvoor de werkgroep evenwel geen voorstel kon doen, aangezien deze afhankelijk is van de exacte algehele structuur van het grondwettelijk verdrag, die nog niet bekend was op het moment waarop de werkgroep een en ander besprak. Naar het oordeel van het Praesidium is de in de bijlage voorgestelde aanpassing van artikel 52, lid 2 (die gebaseerd is op een redactioneel voorstel van het werkgroep lid Sir Neil MacCormick), het meest geschikt voor een dergelijke clausule. Deze formulering zorgt namelijk voor rechtszekerheid en rechts-continuïteit, die ook beoogd werden door het oorspronkelijke artikel 52, lid 2; deze formulering bewerkstelligt dat de Handvestrechten die slechts rechten "herhalen" welke reeds in het EG-Verdrag zijn neergelegd (met name de rechten van EU-burgers), onderworpen zijn aan de voorwaarden en beperkingen die tot op heden ook in het EG-Verdrag zijn neergelegd en die nu in deel III van de Grondwet zullen worden opgenomen of, in een aantal gevallen ¹, in deel I.

- c) Artikel 42 van het Handvest betreffende de toegang tot documenten vormt het enige geval waarin naar aanleiding van de bevindingen van deze Conventie een inhoudelijke wijziging van een in het Handvest neergelegd recht nodig bleek te zijn. Dit recht werd slechts herhaald in het Handvest met de werkingssfeer die werd goedgekeurd in het Verdrag van Amsterdam. De Conventie wil thans echter een stap verder gaan (zoals blijkt uit artikel [36] in deel I) en dit recht uitbreiden tot documenten van de instellingen, organen en agentschappen van de Unie in het algemeen.

* Ook zijn enkele wijzigingen van stilistische aard aangebracht (noot vertaler).

** Deze opmerking is niet van toepassing op de Nederlandse tekst (noot vertaler).

¹ Artikel I-49, lid 3, betreffende de toegang tot documenten, en artikel I-50 betreffende gegevens-bescherming.

- d) In de tekst van het Handvest zijn de volgende technische aanpassingen aangebracht:
- i) de termen "Gemeenschap" en "Verdrag tot oprichting van de Europese Gemeenschap" / "Verdrag betreffende de Europese Unie" zijn vervangen door, respectievelijk, "Unie" en "Grondwet";
 - ii) de zeven "hoofdstukken" van het Handvest zijn thans de zeven "titels" van deel II van de Grondwet geworden;
 - iii) het opschrift van titel 7 is uitgebreid en luidt thans als volgt: "Algemene bepalingen voor de interpretatie en de toepassing van het Handvest"; de reden hiervan is, dat duidelijk moet zijn - en hierom werd ook gevraagd in een bijdrage van verscheidene Conventieleden ² - dat, ten gevolge van de opneming van het Handvest als deel II van de Grondwet, de algemene bepalingen van die titel de interpretatie en de toepassing van het gehele Handvest regelen, en dat deze uitsluitend van toepassing zijn op dit deel van de Grondwet.
 - iv) waar het huidige Handvest spreekt van de "instellingen en organen van de Unie", moet thans de formulering luiden: "instellingen, organen en agentschappen van de Unie" ³.

2. Het Praesidium heeft zich gebogen over de vraag - die in verscheidene wijzigingsvoorstellen van Conventieleden aan de orde wordt gesteld - of bepaalde grondrechten in deel I van de Grondwet herhaald moeten worden, hoewel zij uit hoofde van de opneming van het Handvest ook in deel II zullen komen, of dat deze herhalingen verwijderd moeten worden door de betrokken bepalingen in deel I te schrappen.

Het Praesidium concludeerde op dit punt dat het noemen van de rechten van EU-burgers (evenals het noemen van non-discriminatie op grond van nationaliteit) in zowel deel I als in het Handvest gerechtvaardigd is, aangezien deze rechten *constituerend* zijn voor het begrip zelf van Europees burgerschap, zoals ingevoerd door het Verdrag van Maastricht. Deze rechten (of althans een aantal daarvan, zoals vrijheid van beweging en stemrecht (actief en passief) van EU-burgers in het land waar zij verblijf houden) vormen een bijzonder kenmerk van de Unie en zij kunnen per definitie niet op nationaal niveau worden gewaarborgd. Hierdoor onderscheiden zij zich van andere rechten in het Handvest, zoals de vrijheid van meningsuiting, de vrijheid van godsdienst enzovoort, die vergelijkbaar zijn met grondrechten die in nationale grondwetten worden beschermd.

Ten aanzien van de rechten van het Handvest die in de titel "Het democratisch leven van de Unie" in deel I worden herhaald, heeft het Praesidium overwogen dat het recht van inzage in documenten en het recht op bescherming van persoonsgegevens (twee rechten die in zekere zin elkaar aanvullen) beschouwd worden - althans door tal van Conventieleden - als cruciale elementen van de bijzondere wijze waarop het democratische leven van de Unie op supranationaal niveau gestalte krijgt. Voor deze Conventieleden zouden de artikelen I-49, lid 3, en I-50 in deel I onvolledig zijn indien zij slechts regels inzake de bijzonderheden, de beperkingen en de rechtsgrondslagen van transparantie en gegevensbescherming zouden bevatten en het recht zelve ongenoemd zouden laten. Tegelijkertijd zou het ook niet onlogisch zijn om beide rechten in het Handvest (deel II van de Grondwet) te zien terugkomen; dit zou benadrukken dat deze rechten ook tot de waarlijke *grondrechten* van de Unie behoren ⁴.

² Vgl. doc. CONV 659/03 CONTRIB 292 (Christophersen, De Vries, Hain, Roche, Hjelm-Wallén).

³ Zoals het Praesidium van de vorige Conventie in zijn toelichtingen verklaarde, werd de formulering "instellingen en organen van de Unie" in het Handvest gebezigd met de bedoeling, hiermee "*alle instanties aan te duiden die door de verdragen of door handelingen van afgeleid recht in het leven zijn geroepen (zie artikel 286, lid 1, van het Verdrag tot oprichting van de Europese Gemeenschap)*". Aangezien de ontwerp-Grondwet thans overal spreekt van "instellingen, organen en agentschappen" (vgl. artikel I-49, lid 3, en artikel I-50 van deel I, alsook de artikelen over het Hof van Justitie in deel III), moeten in het Handvest dezelfde bewoordingen worden gebruikt.

⁴ Juist dit argument is reeds gehanteerd door advocaat-generaal Léger (in zaak 353/99 P, Raad versus Hautala) met betrekking tot het Handvestartikel inzake het recht op toegang tot documenten.

3. Werkgroep II heeft beklemtoond dat de "toelichtingen" op het Handvest die onder verantwoordelijkheid van het Praesidium van de Handvest-Conventie zijn opgesteld (en die een rol hebben gespeeld bij het bereiken van overeenstemming over de tekst van het Handvest in die Conventie, hoewel zij niet aan de plenaire zitting van die Conventie zijn voorgelegd), één van de belangrijke instrumenten voor de interpretatie van de tekst vormen die een juist begrip van het Handvest kunnen bewerkstelligen. Aanbevolen wordt, de toelichtingen van Werkgroep II op de redactionele aanpassingen van de horizontale bepalingen van het Handvest integraal op te nemen in de oorspronkelijke toelichtingen op het Handvest. Voorts deed de werkgroep de aanbeveling om, na de mogelijke opneming van het Handvest in de Grondwet op passende wijze de aandacht te vestigen op de toelichtingen, die volgens haar weliswaar geen juridische waarde hebben, maar ter verduidelijking van de bepalingen van het Handvest dienen. Het zou met name belangrijk zijn om ruimere bekendheid te geven aan de toelichtingen.

Het Praesidium besloot in reactie op deze aanbeveling, dat de technische uitvoering van een dergelijke bijgewerkte en geconsolideerde versie van de toelichtingen uit 2000 dient te gebeuren onder het gezag van de voorzitter van Werkgroep II, die overleg dient te plegen met de leden van de werkgroep, waarna het resultaat vóór de afronding van de Conventie ter bekrachtiging aan het Praesidium moet worden voorgelegd. Momenteel wordt hieraan gewerkt.

DEEL II: HET HANDVEST VAN DE GRONDRECHTEN VAN DE UNIE

PREAMBULE

De volkeren van Europa zijn vastbesloten een op gemeenschappelijke waarden gegrondveste vreedzame toekomst te delen door onderling een steeds hechter verbond tot stand te brengen.

De Unie, zich bewust van haar geestelijke en morele erfgoed, is gegrondvest op de ondeelbare en universele waarden van menselijke waardigheid en van vrijheid, gelijkheid en solidariteit. Zij berust op het beginsel van de democratie en het beginsel van de rechtsstaat. De Unie stelt de mens centraal in haar optreden, door het burgerschap van de Unie in te stellen en een ruimte van vrijheid, veiligheid en rechtvaardigheid tot stand te brengen.

De Unie draagt bij tot de instandhouding en de ontwikkeling van deze gemeenschappelijke waarden, met inachtneming van de verscheidenheid van de culturen en tradities van de volkeren van Europa, alsmede van de nationale identiteit van de lidstaten en van hun staatsinrichting op nationaal, regionaal en lokaal niveau. Zij streeft ernaar een evenwichtige en duurzame ontwikkeling te bevorderen en draagt zorg voor het vrije verkeer van personen, goederen, diensten en kapitaal, alsook de vrijheid van vestiging.

Te dien einde moet in het licht van de ontwikkelingen in de maatschappij, de sociale vooruitgang en de wetenschappelijke en technologische ontwikkelingen de bescherming van de grondrechten worden versterkt door deze rechten beter zichtbaar te maken in een handvest.

Onder inachtneming van de bevoegdheden en taken van ~~de Gemeenschap~~ en de Unie en van het subsidiariteitsbeginsel, bevestigt dit Handvest de rechten die met name voortvloeien uit de gemeenschappelijke constitutionele tradities en internationale verplichtingen van de lidstaten, ~~uit het Verdrag betreffende de Europese Unie en de communautaire verdragen~~, uit het Europees Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden, uit de door de ~~Gemeenschap~~ Unie en de Raad van Europa aangenomen sociale handvesten, alsook uit de jurisprudentie van het Hof van Justitie van de Europese ~~Gemeenschappen~~ Unie en van het Europees Hof voor de rechten van de mens.

Het genot van deze rechten brengt verantwoordelijkheden en plichten mede jegens de medemens, ~~alsmede~~ jegens de mensengemeenschap en de toekomstige generaties.

Derhalve erkent de Unie de hieronder genoemde rechten, vrijheden en beginselen.

HOOFDSTUK TITEL I. WAARDIGHEID

Artikel 1: Menselijke waardigheid

De menselijke waardigheid is onschendbaar. Zij moet worden geëerbiedigd en beschermd.

Artikel 2: Recht op leven

1. Eenieder heeft recht op leven.
2. Niemand wordt tot de doodstraf veroordeeld of terechtgesteld.

Artikel 3: Recht op menselijke integriteit

1. Eenieder heeft recht op lichamelijke en geestelijke integriteit.
2. In het kader van de geneeskunde en de biologie moeten met name worden nageleefd:
 - a) de vrije en geïnformeerde toestemming van de betrokkene, volgens de bij de wet bepaalde regels,
 - b) het verbod van eugenetische praktijken, met name die welke selectie van personen tot doel hebben,
 - c) het verbod om het menselijk lichaam en bestanddelen daarvan als zodanig als bron van financieel voordeel aan te wenden,
 - d) het verbod van het reproductief klonen van mensen.

Artikel 4: Verbod van foltering en van onmenselijke of vernederende behandelingen of bestraffingen

Niemand mag worden onderworpen aan foltering en aan onmenselijke of vernederende behandelingen of bestraffingen.

Artikel 5: Verbod van slavernij en dwangarbeid

1. Niemand mag in slavernij of dienstbaarheid worden gehouden.
2. Niemand mag gedwongen worden dwangarbeid of verplichte arbeid te verrichten.
3. Mensenhandel is verboden.

HOOFDSTUK TITEL II. VRIJHEDEN

Artikel 6: Recht op vrijheid en veiligheid

Eenieder heeft recht op vrijheid en veiligheid van zijn persoon.

Artikel 7: Eerbiediging van het privé-leven en het familie- en gezinsleven

Eenieder heeft recht op eerbiediging van zijn privé-leven, zijn familie- en gezinsleven, zijn woning en zijn communicatie.

Artikel 8: Bescherming van persoonsgegevens

1. Eenieder heeft recht op bescherming van de hem betreffende persoonsgegevens.
2. Deze gegevens moeten eerlijk worden verwerkt, voor bepaalde doeleinden en met toestemming van de betrokkene of op basis van een andere gerechtvaardigde grondslag waarin de wet voorziet. Eenieder heeft recht op toegang tot de over hem verzamelde gegevens en op rectificatie daarvan.
3. Een onafhankelijke autoriteit ziet toe op de naleving van deze regels.

Artikel 9: Recht te huwen en recht een gezin te stichten

Het recht te huwen en het recht een gezin te stichten worden gewaarborgd volgens de nationale wetten die de uitoefening van deze rechten beheersen.

Artikel 10: Vrijheid van gedachte, geweten en godsdienst

1. Eenieder heeft recht op vrijheid van gedachte, geweten en godsdienst. Dit recht omvat tevens de vrijheid om van godsdienst of overtuiging te veranderen, alsmede de vrijheid hetzij alleen, hetzij met anderen, zowel in het openbaar als privé, zijn godsdienst te belijden of overtuiging tot uitdrukking te brengen in erediensten, in onderricht, in praktische toepassing ervan en in het onderhouden van geboden en voorschriften.
2. Het recht op dienstweigering op grond van gewetensbezwaren wordt erkend volgens de nationale wetten die de uitoefening van dit recht beheersen.

Artikel 11: Vrijheid van meningsuiting en van informatie

1. Eenieder heeft recht op vrijheid van meningsuiting. Dit recht omvat de vrijheid een mening te koesteren en de vrijheid inlichtingen of denkbeelden te ontvangen of te verstrekken, zonder inmening van enig openbaar gezag en ongeacht grenzen.
2. De vrijheid en de pluriformiteit van de media worden geëerbiedigd.

Artikel 12: Vrijheid van vergadering en vereniging

1. Eenieder heeft recht op vrijheid van vreedzame vergadering en op vrijheid van vereniging op alle niveaus, met name op politiek, vakverenigings- en maatschappelijk gebied, hetgeen het recht van eenieder omvat om met anderen vakverenigingen op te richten en zich erbij aan te sluiten voor de bescherming van zijn belangen.
2. Politieke partijen op het niveau van de Unie dragen bij tot de uiting van de politieke wil van de burgers van de Unie.

Artikel 13: Vrijheid van kunsten en wetenschappen

De kunsten en het wetenschappelijk onderzoek zijn vrij. De academische vrijheid wordt geëerbiedigd.

Artikel 14: Recht op onderwijs

1. Eenieder heeft recht op onderwijs, alsmede op toegang tot beroepsopleiding en bijscholing.
2. Dit recht houdt de mogelijkheid in om het verplichte onderwijs kosteloos te volgen.
3. De vrijheid om instellingen voor onderwijs op te richten met inachtneming van de democratische beginselen en het recht van de ouders om zich voor hun kinderen te verzekeren van het onderwijs en de opvoeding die overeenstemmen met hun godsdienstige, levensbeschouwelijke en opvoedkundige overtuigingen, worden geëerbiedigd volgens de nationale wetten die de uitoefening ervan beheersen.

Artikel 15: Vrijheid van beroep en recht om te werken

1. Eenieder heeft het recht te werken en een vrijelijk gekozen of aanvaard beroep uit te oefenen.
2. Iedere burger van de Unie is vrij om werk te zoeken, te werken, zich te vestigen of diensten te verrichten in iedere lidstaat.
3. Onderdanen van derde landen die op het grondgebied van de lidstaten mogen werken, hebben recht op arbeidsvoorwaarden die gelijkwaardig zijn aan die welke de burgers van de Unie genieten.

Artikel 16: Vrijheid van ondernemerschap

De vrijheid van ondernemerschap wordt erkend overeenkomstig het Gemeenschapsrecht van de Unie en de nationale wetgevingen en praktijken.

Artikel 17: Recht op eigendom

1. Eenieder heeft het recht de goederen die hij rechtmatig heeft verkregen, in eigendom te bezitten, te gebruiken, erover te beschikken en te vermaken. Aan niemand mag zijn eigendom worden ontnomen, behalve in het algemeen belang in de gevallen en onder de voorwaarden waarin de wet voorziet en mits zijn verlies tijdig op billijke wijze wordt vergoed. Het gebruik van de goederen kan worden geregeld bij de wet voorzover het algemeen belang dit vereist.

2. Intellectuele eigendom is beschermd.

Artikel 18: Recht op asiel

Het recht op asiel is gegarandeerd met inachtneming van de voorschriften van het Verdrag van Genève van 28 juli 1951 en het Protocol van 31 januari 1967 betreffende de status van vluchtelingen, en overeenkomstig de Grondwet ~~het Verdrag tot oprichting van de Europese Gemeenschap~~.

Artikel 19: Bescherming bij verwijdering, uitzetting en uitlevering

1. Collectieve uitzetting is verboden.

2. Niemand mag worden verwijderd of uitgezet naar dan wel uitgeleverd aan een staat waarin een ernstig risico bestaat dat hij aan de doodstraf, aan folteringen of aan andere onmenselijke of vernederende behandelingen of bestraffingen wordt onderworpen.

HOOFDSTUK TITEL III. GELIJKHEID

Artikel 20: Gelijkheid voor de wet

Eenieder is gelijk voor de wet.

Artikel 21: Non-discriminatie

1. Elke discriminatie, met name op grond van geslacht, ras, kleur, etnische of sociale afkomst, genetische kenmerken, taal, godsdienst of overtuigingen, politieke of andere denkbeelden, het behoren tot een nationale minderheid, vermogen, geboorte, een handicap, leeftijd of seksuele gerichtheid, is verboden.

2. Binnen de werkingssfeer van de Grondwet en onverminderd de bijzondere bepalingen ervan, het Verdrag tot oprichting van de Europese Gemeenschap en het Verdrag betreffende de Europese Unie en onverminderd de bijzondere bepalingen van die Verdragen, is elke discriminatie op grond van nationaliteit verboden.

Artikel 22: Culturele, godsdienstige en taalkundige verscheidenheid

De Unie eerbiedigt de culturele, godsdienstige en taalkundige verscheidenheid.

Artikel 23: Gelijkheid van mannen en vrouwen

De gelijkheid van mannen en vrouwen moet worden gewaarborgd op alle gebieden, met inbegrip van werkgelegenheid, beroep en beloning.

Het beginsel van gelijkheid belet niet dat maatregelen gehandhaafd of genomen worden waarbij specifieke voordelen worden ingesteld ten voordele van het ondervertegenwoordigde geslacht.

Artikel 24: Rechten van het kind

1. Kinderen hebben recht op de bescherming en de zorg die nodig zijn voor hun welzijn. Zij mogen vrijelijk hun mening uiten. Aan hun mening in aangelegenheden die hen betreffen, wordt passend belang gehecht in overeenstemming met hun leeftijd en rijpheid.

2. Bij alle handelingen betreffende kinderen, ongeacht of deze worden verricht door overheidsinstanties of particuliere instellingen, vormen de belangen van het kind de eerste overweging.

3. Ieder kind heeft er recht op, regelmatig persoonlijke betrekkingen en rechtstreekse contacten met zijn beide ouders te onderhouden, tenzij dit tegen zijn belangen indruist.

Artikel 25: Rechten van ouderen

De Unie erkent en eerbiedigt het recht van ouderen om een waardig en zelfstandig leven te leiden en om aan het maatschappelijk en cultureel leven deel te nemen.

Artikel 26: Integratie van personen met een handicap

De Unie erkent en eerbiedigt het recht van personen met een handicap op maatregelen die beogen hun zelfstandigheid, hun maatschappelijke en beroepsintegratie en hun deelname aan het gemeenschapsleven te bewerkstelligen.

HOOFDSTUK TITEL IV. SOLIDARITEIT

Artikel 27: Recht op informatie en raadpleging van de werknemers binnen de onderneming

De werknemers of hun vertegenwoordigers moeten zekerheid krijgen dat zij op de passende niveaus tijdig worden geïnformeerd en geraadpleegd, in de gevallen en onder de voorwaarden waarin het ~~Gemeenschapsrecht~~ van de Unie en de nationale wetgevingen en praktijken voorzien.

Artikel 28: Recht op collectieve onderhandelingen en collectieve actie

De werkgevers en werknemers of hun respectieve organisaties hebben, overeenkomstig het ~~Gemeenschapsrecht~~ van de Unie en de nationale wetgevingen en praktijken, het recht om op de passende niveaus collectief te onderhandelen en collectieve arbeidsovereenkomsten te sluiten, alsmede om, in geval van belangenconflicten, collectieve acties te ondernemen ter verdediging van hun belangen, met inbegrip van staking.

Artikel 29: Recht op toegang tot arbeidsbemiddeling

Eenieder heeft recht op toegang tot gratis arbeidsbemiddeling.

Artikel 30: Bescherming bij kennelijk onredelijk ontslag

Iedere werknemer heeft recht op bescherming tegen kennelijk onredelijk ontslag overeenkomstig het ~~Gemeenschapsrecht~~ van de Unie en de nationale wetgevingen en praktijken.

Artikel 31: Rechtvaardige en billijke arbeidsomstandigheden en -voorwaarden

1. Iedere werknemer heeft recht op gezonde, veilige en waardige arbeidsomstandigheden.
2. Iedere werknemer heeft recht op een beperking van de maximumarbeidsduur en op dagelijkse en wekelijkse rusttijden, alsmede op een jaarlijkse vakantie met behoud van loon.

Artikel 32: Verbod van kinderarbeid en bescherming van jongeren op het werk

Kinderarbeid is verboden. De minimumleeftijd voor toelating tot het arbeidsproces mag niet lager zijn dan de leeftijd waarop de leerplicht ophoudt, onverminderd voor jongeren gunstiger regels en behoudens beperkte afwijkingen.

Werkende jongeren moeten arbeidsvoorwaarden krijgen die aangepast zijn aan hun leeftijd en moeten worden beschermd tegen economische uitbuiting en tegen elke arbeid die hun veiligheid, gezondheid, lichamelijke, geestelijke, morele of maatschappelijke ontwikkeling kan schaden of hun opvoeding in gevaar kan brengen.

Artikel 33: Gezins- en beroepsleven

1. Het gezin geniet bescherming op juridisch, economisch en sociaal vlak.
2. Teneinde beroep en gezin te kunnen combineren, heeft eenieder recht op bescherming tegen ontslag om een reden die verband houdt met moederschap, alsmede recht op betaald moederschapsverlof en recht op ouderschapsverlof na de geboorte of de adoptie van een kind.

Artikel 34: Sociale zekerheid en sociale bijstand

1. De Unie erkent en eerbiedigt het recht op toegang tot socialezekerheidsvoorzieningen en sociale diensten die bescherming bieden in gevallen zoals moederschap, ziekte, arbeidsongevallen, afhankelijkheid of ouderdom, alsmede bij verlies van arbeid, onder de door het ~~Gemeenschapsrecht~~ van de Unie en de nationale wetgevingen en praktijken gestelde voorwaarden.
2. Eenieder die legaal in de Unie verblijft en zich daar legaal verplaatst, heeft recht op socialezekerheidsvoorzieningen en sociale voordelen overeenkomstig het ~~Gemeenschapsrecht~~ van de Unie en de nationale wetgevingen en praktijken.
3. Om sociale uitsluiting en armoede te bestrijden, erkent en eerbiedigt de Unie het recht op sociale bijstand en op bijstand ten behoeve van huisvesting, teneinde al diegenen die niet over voldoende middelen beschikken een waardig bestaan te verzekeren, onder de door het ~~Gemeenschapsrecht~~ van de Unie en de nationale wetgevingen en praktijken gestelde voorwaarden.

Artikel 35: Gezondheidszorg

Eenieder heeft recht op toegang tot preventieve gezondheidszorg en op medische verzorging onder de door de nationale wetgevingen en praktijken gestelde voorwaarden. Bij de vaststelling en uitvoering van het beleid en de maatregelen van de Unie wordt een hoog niveau van bescherming van de menselijke gezondheid gewaarborgd.

Artikel 36: Toegang tot diensten van algemeen economisch belang

De Unie erkent en eerbiedigt de toegang tot diensten van algemeen economisch belang zoals deze is geregeld in de nationale wetgevingen en praktijken, overeenkomstig de Grondwet ~~het Verdrag tot oprichting van de Europese Gemeenschap~~, teneinde de sociale en territoriale samenhang van de Unie te bevorderen.

Artikel 37: Milieubescherming

Een hoog niveau van milieubescherming en de verbetering van de kwaliteit van het milieu moeten in het beleid van de Unie worden geïntegreerd en overeenkomstig het beginsel van duurzame ontwikkeling worden gewaarborgd.

Artikel 38: Consumentenbescherming

In het beleid van de Unie wordt zorg gedragen voor een hoog niveau van consumentenbescherming.

HOOFDSTUK TITEL V. BURGERSCHAP

Artikel 39: Actief en passief kiesrecht bij de verkiezingen voor het Europees Parlement

1. Iedere burger van de Unie heeft het actief en passief kiesrecht bij de verkiezingen voor het Europees Parlement in de lidstaat waar hij verblijf houdt, onder dezelfde voorwaarden als de onderdanen van die staat.
2. De leden van het Europees Parlement worden gekozen door middel van rechtstreekse, vrije en geheime algemene verkiezingen.

Artikel 40: Actief en passief kiesrecht bij gemeenteraadsverkiezingen

Iedere burger van de Unie heeft het actief en passief kiesrecht bij gemeenteraadsverkiezingen in de lidstaat waar hij verblijf houdt, onder dezelfde voorwaarden als de onderdanen van die staat.

Artikel 41: Recht op behoorlijk bestuur

1. Eenieder heeft er recht op dat zijn zaken onpartijdig, billijk en binnen een redelijke termijn door de instellingen, en organen en agentschappen van de Unie worden behandeld.
2. Dit recht behelst met name:
 - a) het recht van eenieder te worden gehoord voordat jegens hem een voor hem nadelige individuele maatregel wordt genomen,
 - b) het recht van eenieder om inzage te krijgen tot het dossier hem betreffende, met inachtneming van het gerechtvaardigde belang van de vertrouwelijkheid en het beroeps- en het zakengeheim,
 - c) de plicht van de betrokken instanties om hun beslissingen met redenen te omkleden.
3. Eenieder heeft recht op vergoeding door de ~~Gemeenschap~~ Unie van de schade die door haar instellingen of haar personeelsleden in de uitoefening van hun functies is veroorzaakt, overeenkomstig de algemene beginselen die de rechtsstelsels der lidstaten gemeen hebben.
4. Eenieder kan zich in een van de officiële talen van de ~~Verdragen~~ Unie tot de instellingen van de Unie wenden en moet ook in die taal antwoord krijgen.

Artikel 42: Recht op toegang tot documenten

Iedere burger van de Unie en iedere natuurlijke of rechtspersoon met verblijfplaats of statutaire zetel in een lidstaat heeft recht op toegang tot documenten van ~~het Europees Parlement, de Raad en de Commissie~~ de instellingen, organen en agentschappen van de Unie, ongeacht de vorm waarin deze worden geproduceerd.

Artikel 43: Ombudsman

Iedere burger van de Unie en iedere natuurlijke of rechtspersoon met verblijfplaats of statutaire zetel in een lidstaat heeft het recht zich tot de ombudsman van de Unie te wenden over gevallen van wanbeheer bij het optreden van de ~~communautaire~~ instellingen, ~~of organen~~ of agentschappen van de Unie, met uitzondering van het Hof van Justitie en het Gerecht van eerste aanleg bij de uitoefening van hun gerechtelijke taak.

Artikel 44: Recht van petitie

Iedere burger van de Unie en iedere natuurlijke of rechtspersoon met verblijfplaats of statutaire zetel in een lidstaat heeft het recht een verzoekschrift tot het Europees Parlement te richten.

Artikel 45: Vrijheid van verkeer en van verblijf

1. Iedere burger van de Unie heeft het recht zich vrij op het grondgebied van de lidstaten te verplaatsen en er vrij te verblijven.

2. De vrijheid van verkeer en van verblijf kan overeenkomstig de Grondwet het Verdrag tot oprichting van de Europese Gemeenschap worden toegekend aan onderdanen van derde landen die legaal op het grondgebied van een lidstaat verblijven.

Artikel 46: Diplomatieke en consulaire bescherming

Iedere burger van de Unie geniet op het grondgebied van derde landen waar de lidstaat waarvan hij onderdaan is, niet vertegenwoordigd is, de bescherming van de diplomatieke en consulaire instanties van iedere andere lidstaat, onder dezelfde voorwaarden als de onderdanen van die lidstaat.

HOOFDSTUK TITEL VI. RECHTSPLEGING

Artikel 47: Recht op een doeltreffende voorziening in rechte en op een onpartijdig gerecht

Eenieder wiens door het recht van de Unie gewaarborgde rechten en vrijheden zijn geschonden, heeft recht op een doeltreffende voorziening in rechte, met inachtneming van de in dit artikel gestelde voorwaarden.

Eenieder heeft recht op een eerlijke en openbare behandeling van zijn zaak, binnen een redelijke termijn, door een onafhankelijk en onpartijdig gerecht dat vooraf bij wet is ingesteld. Eenieder heeft de mogelijkheid zich te laten adviseren, verdedigen en vertegenwoordigen.

Rechtsbijstand wordt verleend aan diegenen die niet over toereikende financiële middelen beschikken, voorzover die bijstand noodzakelijk is om de daadwerkelijke toegang tot de rechter te waarborgen.

Artikel 48: Vermoeden van onschuld en rechten van de verdediging

1. Eenieder tegen wie een vervolging is ingesteld, wordt voor onschuldig gehouden totdat zijn schuld in rechte is komen vast te staan.
2. Aan eenieder tegen wie een vervolging is ingesteld, wordt de eerbiediging van de rechten van de verdediging gegarandeerd.

Artikel 49: Legaliteitsbeginsel en evenredigheidsbeginsel inzake delicten en straffen

1. Niemand mag worden veroordeeld wegens een handelen of nalaten dat geen strafbaar feit naar nationaal of internationaal recht uitmaakte ten tijde dat het handelen of nalaten geschiedde. Evenmin mag een zwaardere straf worden opgelegd dan die welke ten tijde van het begaan van het strafbare feit van toepassing was. Indien de wet na het begaan van het strafbare feit in een lichtere straf voorziet, dan is die van toepassing.
2. Dit artikel staat niet de berechting en bestraffing in de weg van iemand die schuldig is aan een handelen of nalaten dat ten tijde van het handelen of nalaten een misdrijf was volgens de door de volkerengemeenschap erkende algemene beginselen.
3. De zwaarte van de straf mag niet onevenredig zijn aan het strafbare feit.

Artikel 50: Recht om niet tweemaal in een strafrechtelijke procedure voor hetzelfde delict te worden berecht of gestraft

Niemand wordt opnieuw berecht of gestraft in een strafrechtelijke procedure voor een strafbaar feit waarvoor hij in de Unie reeds onherroepelijk is vrijgesproken of veroordeeld overeenkomstig de wet.

HOOFDSTUK TITEL VII. ALGEMENE BEPALINGEN VOOR DE INTERPRETATIE EN DE TOEPASSING VAN HET HANDVEST

Artikel 51: Werkingssfeer

1. De bepalingen van dit Handvest zijn gericht tot de instellingen, ~~en organen en agentschappen~~ van de Unie met inachtneming van het subsidiariteitsbeginsel en tot de lidstaten, uitsluitend wanneer zij het recht van de Unie ten uitvoer brengen. Derhalve eerbiedigen zij de rechten, leven zij de beginselen na en bevorderen zij de toepassing ervan, overeenkomstig hun respectieve bevoegdheden en met inachtneming van de beperkingen die krachtens de andere delen van de Grondwet aan de bevoegdheden van de Unie zijn gesteld.

2. Dit Handvest breidt het toepassingsgebied van het recht van de Unie niet verder uit dan de bevoegdheden van de Unie reiken en ~~schept geen nieuwe bevoegdheden of taken voor de Gemeenschap en~~ voor de Unie en wijzigt de ~~in de verdragen~~ de andere delen van de Grondwet neergelegde bevoegdheden en taken niet.

Artikel 52: Reikwijdte van de gewaarborgde rechten

1. Beperkingen op de uitoefening van de in dit Handvest erkende rechten en vrijheden moeten bij wet worden gesteld en de wezenlijke inhoud van die rechten en vrijheden eerbiedigen. Met inachtneming van het evenredigheidsbeginsel kunnen alleen beperkingen worden gesteld, indien zij noodzakelijk zijn en daadwerkelijk aan door de Unie erkende doelstellingen van algemeen belang of aan de eisen van de bescherming van de rechten en vrijheden van anderen beantwoorden.

2. De door dit Handvest erkende rechten die worden beschreven in andere delen van de Grondwet, waaraan de communautaire verdragen of het Verdrag betreffende de Europese Unie ten grondslag liggen, worden uitgeoefend onder de voorwaarden en binnen de grenzen welke door de desbetreffende delen bij die verdragen zijn gesteld.

3. Voorzover dit Handvest rechten bevat die corresponderen met rechten welke zijn gegarandeerd door het Europees Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden, zijn de inhoud en reikwijdte ervan dezelfde als die welke er door genoemd verdrag aan worden toegekend. Deze bepaling verhindert niet dat het recht van de Unie een ruimere bescherming biedt.

4. Voorzover dit Handvest grondrechten erkent zoals die voortvloeien uit de gemeenschappelijke constitutionele tradities van de lidstaten, worden die rechten in overeenstemming met die tradities uitgelegd.

5. Aan bepalingen van dit Handvest die beginselen bevatten, mag uitvoering worden gegeven bij wetgevings- en uitvoeringshandelingen die worden vastgesteld door instellingen en organen van de Unie, en bij handelingen van de lidstaten wanneer zij het recht van de Unie ten uitvoer brengen, in de uitoefening van hun respectieve bevoegdheid. De rechterlijke bevoegdheid ten aanzien van die bepalingen blijft beperkt tot de uitlegging van genoemde handelingen en de toetsing van de rechtsgeldigheid ervan.

6. Er wordt rekening gehouden met de nationale wetgevingen en praktijken zoals bedoeld in dit Handvest.

Artikel 53: Beschermingsniveau

Geen der bepalingen van dit Handvest mag worden uitgelegd als zou zij een beperking vormen van of afbreuk doen aan de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden welke binnen hun respectieve werkingssferen worden erkend door het recht van de Unie, het internationaal recht en de internationale overeenkomsten waarbij de Unie, ~~de Gemeenschap~~ of alle lidstaten partij zijn, met name het Europees Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden, alsmede door de grondwetten van de lidstaten.

Artikel 54: Verbod van misbruik van recht

Geen der bepalingen van dit Handvest mag worden uitgelegd als zou zij het recht inhouden enige activiteit aan de dag te leggen of enige daad te verrichten met als doel de rechten of vrijheden die in dit Handvest zijn erkend, teniet te doen of de rechten en vrijheden verdergaand te beperken dan door dit Handvest is toegestaan.
